UR JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
NR 1(22)/2022 ISSN 2543-8379
ARTYKUŁY DOI: 10.15584/johass.2022.1.3

Paweł Sierżęga[1]

Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Wilnie (1925–1939)

Streszczenie

Po odzyskaniu niepodległości historycy zrzeszeni w towarzystwach naukowych działających w warunkach rozbiorowych stanęli przed wyzwaniem ich reorganizacji. Najważniejszym reprezentującym ogół miłośników Klio stowarzyszeniem pozostawało utworzone we Lwowie w 1886 r. Towarzystwo Historyczne. Przyjęcie przez TH nowego statutu w 1924 r. i zmiana nazwy na Polskie Towarzystwo Historyczne nie tylko prowadziło do unifikacji instytucji, nadając jej charakter ogólnopolski, ale i regulowało zasady powoływania oddziałów zamiejscowych. Jednym z nich, skupionym wokół reaktywowanego Uniwersytetu Stefana Batorego, był Oddział PTH w Wilnie. Charakterystyka jego działalności pozwala ocenić rolę, jaką środowisko wileńskie odegrało w upowszechniania nauki, ale też określić miejsce Oddziału w strukturze Towarzystwa. W okresie międzywojennym Oddział Wileński PTH nie przejawiał większej aktywności naukowej. Skupiano się niemal wyłącznie na realizacji celów statutowych PTH, co znalazło wyraz w organizowaniu spotkań naukowych i udziale w Powszechnych Zjazdach Historyków Polskich, z których dla miejscowego środowiska najważniejszym był zjazd w Wilnie zorganizowany w 1935 r. W warunkach lokalnych większą popularnością cieszyło się działające od 1907 r. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, angażujące zarówno środowisko uniwersyteckie, jak i miejscowych archiwistów, bibliotekarzy i miłośników historii.

Słowa kluczowe: Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Wilnie

[1] Dr hab. Paweł Sierżęga, prof. UR, Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, al. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów, e-mail: psierzega@ur.edu.pl, nr ORCID: 0000-0001-6774-4096.

Wprowadzenie

Odzyskanie przez Polskę niepodległości otwierało w kręgach akademickich dyskusję nad rolą kształcenia uniwersyteckiego i tworzeniem zaplecza dla prowadzonych badań. Na I Zjeździe poświęconym sprawom organizacji i rozwoju nauki polskiej, zorganizowanym w Warszawie w dniach 7–10 kwietnia 1920 r., związany z Uniwersytetem Jagiellońskim mediewista Władysław Semkowicz zwracał uwagę na potrzebę unifikacji nauki, skupienia badaczy wokół cieszących się prestiżem instytucji naukowych i towarzystw, nadania im charakteru ogólnopolskiego. Postulował, by działające we Lwowie od 1886 r. Towarzystwo Historyczne uznać za jedyne reprezentujące historyków, z oddziałami w Krakowie, Warszawie, Poznaniu i Wilnie (Semkowicz 1920: 109–118). Podobne rozwiązania wspierał historyk społeczno-gospodarczy z Uniwersytetu Poznańskiego Jan Rutkowski, opowiadając się dodatkowo za potrzebą nawiązywania współpracy ze środowiskami prowincjonalnymi, przejawiającymi ambicje badawcze w zakresie historii regionalnej i lokalnej. Najbardziej odpowiednią formę ich aktywności upatrywał w tworzeniu kół ściśle współpracujących z ośrodkami akademickimi, wyznaczającymi kierunki badań naukowych (Rutkowski 1920: 129–135). Krakowski nowożytnik Władysław Konopczyński postulował natomiast podjęcie wysiłków zmierzających ku internacjonalizacji polskiej nauki, m.in. poprzez udział historyków w pracach i organizacji kongresów międzynarodowych (Konopczyński 1920: 197–203)[2]. Na gruncie krajowym, podobnie jak poprzednicy, deklarował wsparcie i uznanie TH i „Kwartalnika Historycznego" za instytucję zrzeszającą ogół reprezentantów Klio, postulując jednocześnie potrzebę zachowania autonomii kół krajowych i deleopolizacji wydawnictwa. Jeszcze wyraźniej postulat ten wybrzmiał w referacie W. Konopczyńskiego wygłoszonym na „Konferencji w sprawie organizacji nauki historycznej w Polsce" zorganizowanej dzień później (obrady toczyły się od 11 do 12 kwietnia) w sali Towarzystwa Miłośników Historii na Rynku Starego Miasta (szerzej: Kondracki 2006: 30–41; Biliński 2017a: 48–50). Odwołując się do zarysowanych przez S. Kutrzebę postulatów organizacji nauki historycznej wokół działających planowo i intencjonalnie towarzystw naukowych (Kutrzeba 1916: 36–43), zgłosił konieczność ich reorganizacji. Podkreślił, że wszystkie najważniejsze, tj. Komisja Historyczna Akademii Umiejętności, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Towarzystwo

[2] Postulat ten był realizowany na kongresach w Brukseli, Oslo, Warszawie i Zurychu. Zob. Zamorski 2020.

Historyczne, Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie, Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, powstały w okresie zaborów, uzależnione politycznie, a organizacyjnie zdane na pomoc społeczną. Niepodległe państwo stwarzało możliwość ich przebudowy w kierunku – jak to wyraził – „specjalizacji i partykularyzmu", z uwzględnieniem charakteru i cech indywidualnych, warunkujących aktywność naukową i popularyzacyjną (ogólne, lokalne, specjalistyczne). Konkludował: „Powinno istnieć na całą Polskę jedno Towarzystwo Historyczne z oddziałami miejscowymi, i wszystkie oddziały powinny całą siłą popierać Kwartalnik" (*Konferencje* 1919–1920: 318–325)[3]. W dyskusji istotny okazał się też postulat Marcelego Handelsmana dotyczący powołania Związku Polskich Towarzystw Historycznych w oparciu o struktury TH.

Intensywne prace nad reorganizacją Towarzystwa Historycznego rozpoczęły się latem 1923 r. wraz z objęciem funkcji prezesa – po ustępującym Ludwiku Finklu – przez Stanisława Zakrzewskiego. Po roku, w sierpniu 1924 r., ogłoszono *Statut Polskiego Towarzystwa Historycznego*, obejmujący m.in. zasady powoływania oddziałów zamiejscowych[4]. W myśl uregulowań oddziały mogły być tworzone w oparciu o środowiska lokalne i miały zrzeszać minimum 20 członków PTH (zamieszkałych w danej miejscowości) – historyków i miłośników historii. Przejawem aktywności kół było prowadzenie posiedzeń naukowych, podejmowanie wydawnictw o charakterze regionalnym oraz wspieranie przedsięwzięć PTH (*Statut* 1925: 187).

Powołanie Oddziału Wileńskiego PTH

Aby odpowiedzieć na pytanie, jaką rolę w strukturze Polskiego Towarzystwa Historycznego odegrał Oddział Wileński, należy bliżej przyjrzeć się jego zapleczu osobowemu, podejmowanym działaniom na rzecz popularyzacji historii oraz udziałowi w organizowanych przez PTH ogólnopolskich zjazdach historyków (zob. np. Papée 1937: 3–18; Bar-

[3] Tu W. Konopczyński, *Organizacja pracy historycznej w Polsce*.

[4] S. Zakrzewski, wspominając okres reorganizacji Towarzystwa Historycznego i oparcie jego działalności na oddziałach skupionych wokół ośrodków uniwersyteckich, nadmienia, że odbył w tym celu podróże do Krakowa, Warszawy i Poznania. Wprawdzie obiecał też T.E. Modelskiemu przyjazd do Wilna, ostatecznie jednak do wizyty nie doszło. Zob. BZNO, rkps 15369/II, k. 20–21; tamże, rkps 7347/II, t. 5. List T.E. Modelskiego do S. Zakrzewskiego, Wilno 18 XI 1926, k. 293.

wiński 1937: 19–40; Modelski 1937: 41–88; Tyszkowski 1937: 89–137; Tyrowicz 1937: 416–426; Manteuffel, Serejski 1957: 3–23; Samsonowicz 1990: 9–14; Kondracki 1990: 77–84; Galos 1990: 85–95; Kondracki 2006; Żytkowicz 1986: 9 [645] – 26 [662]; Tracz 2013; Rutkowski 2009; *Krakowska* 2017)[5]. Początek lat 20. był dla wileńskiego środowiska szczególnie trudny. Reaktywowany w 1919 r. Uniwersytet Stefana Batorego zmagał się z deficytem kadry naukowej. Na studium historycznym wykłady prowadziło zaledwie kilkanaście osób, a pozyskanie doświadczonych i znanych w środowisku badaczy stanowiło dla władz Wydziału Humanistycznego spore wyzwanie. Obsadzone były jedynie Katedra Historii Polski kierowana od 1921 r. przez nowożytnika Stanisława Kościałkowskiego, Katedra Historii Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Historii zarządzana początkowo przez mediewistów Kazimierza Chodynickiego, a następnie Teofila Emila Modelskiego oraz Katedra Historii Europy Wschodniej, na którą powołano historyka i historiozofa Feliksa Konecznego. Wykłady prowadzili badacz dziejów porozbiorowych Janusz Iwaszkiewicz, historyk i archiwista Ryszard Mienicki, historyk i bibliotekarz Witold Nowodworski, ale też historyk prawa Stefan Ehrenkreutz, filolog klasyczny Jan Oko, filozof Marian Massonius, teolog i ekonomista Kazimierz Zimmermann ([Kolbuszewski, Oko] 1929: 159–175; Laval 1996: 56–60)[6]. Głównym wsparciem instytucjonalnym w zakresie popularyzacji prowadzonych badań – obok uniwersytetu – było działające od 1907 r. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, zwłaszcza wyodrębniony w statucie z 1922 r. Wydział III TPN obejmujący historię, filozofię i nauki prawno-społeczne. Jego pracami, w różnych okresach działalności, kierowali prawnik i etnograf Alfons Parczewski, T.E. Modelski oraz kanonista Bolesław Wilanowski. Zwornikiem ośrodków naukowo-badawczych było wydawane w latach 1923–1939 „Ateneum Wileńskie", poświęcone upowszechnianiu studiów z zakresu dziejów Europy Wschodniej, a przede wszystkim Wileńszczyzny i Wilna (Żytkowicz 1975: 49–75; Jurkowski 1986: 113–135; Ilgiewicz 2008; 2017: 2–21; Sierżęga 2020: 57–76).

Istotną rolę w utworzeniu oddziału PTH w Wilnie odegrał T.E. Modelski, powołany we wrześniu 1924 r. na Katedrę Historii Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Historii WH USB. Swoją działalność dla PTH zapoczątkował już na studiach uniwersyteckich we Lwowie. Będąc se-

[5] Działalność PTH doczekała się bogatej literatury, natomiast oddziałowi wileńskiemu uwagę poświęcił jedynie L. Żytkowicz.

[6] Universitas Vilnensis Batoreana. Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/21, Wilno 1920–1921 i kolejne do 1924–1925.

minarzystą L. Finkla, angażował się w prace bibliograficzne publikowane na łamach „Kwartalnika Historycznego". Zacieśnienie współpracy nastąpiło po uzyskaniu w 1910 r. doktoratu, kiedy powierzono T.E. Modelskiemu obowiązki sekretarza TH (w latach 1917–20 pełnił tę funkcję wspólnie z Eugeniuszem Barwińskim, a w latach 1920–24 samodzielnie). Brał też czynny udział w redagowaniu „KH" (w latach 1917–18 wspólnie z L. Finklem i Emilem Kipą). W dniu 28 listopada 1924 r. na lwowskim posiedzeniu PTH, żegnając wyjeżdżającego do Wilna T.E. Modelskiego (członka Zarządu Głównego), wyrażono nadzieję, że jego kontakty z Towarzystwem zostaną podtrzymane (*Sprawy* 1924: 578). Już na początku swego pobytu w Wilnie ze szczegółami referował S. Zakrzewskiemu przygotowania do IV Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu. Sprawa ta wikłała środowisko historyków wileńskich w szczególny sposób. W maju 1922 r. warszawskie Towarzystwo Miłośników Historii wystąpiło do TPN w Wilnie z zapytaniem o możliwość organizacji zjazdu, ale rok później sprawy utknęły w martwym punkcie. W grudniu 1924 r. PTH, na wniosek W. Konopczyńskiego, podjęło decyzję o zwołaniu zjazdu do Poznania (Kondracki 2006: 186), co otwierało potrzebę porozumienia z Wilnem. T.E. Modelski informował S. Zakrzewskiego, iż z prywatnie prowadzonych rozmów z K. Chodynickim wynika, że ten

nie pragnie zjazdu do Wilna, owszem wolałby pojechać na zjazd do Poznania. Był tego zdania zawsze, ale chciała Warszawa i sprawa ciągnie się jeszcze od epoki międzynarodowego zjazdu hist. w Brukseli, a raczej przed tymże. Już wówczas komitet zjazdowy (prof. [Marceli] Handelsman, [Szymon] Askenazy, [Wincenty] Łopaciński, [Stanisław] Kętrzyński itd.) zwrócili się w tej sprawie do Wilna, a Wilno było niezdecydowane i zwlekało, tłumacząc się brakiem sił itp. W owym to czasie zwrócił się prof. Konopczyński do Wilna z żądaniem, by Wilno zrzekło się mandatu urządzenia zjazdu u siebie i odstąpiło go Krakowowi. Tylko na wypadek, gdyby Lwów chciał taki zjazd urządzić (we Lwowie), Kraków ustąpiłby.

T.E. Modelski nadmieniał, że naciski w sprawie organizacji zjazdu przez Wilno nasiliły się w ostatnim czasie. Wizytę w tym celu planował w Wilnie jeden z pomysłodawców sympozjum M. Handelsman. Sojusznikami w realizacji zamierzeń mieli być posiadający wpływy na USB Stefan Ehrenkreutz, ale też Alfons Parczewski i Feliks Koneczny (BZNO, rkps 7347/II, t. 5. List…, k. 267–270). Oficjalne powiadomienie ze strony PTH o organizacji Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu czyniło przygotowania warszawsko-wileńskie bezpodstawnymi. W konsekwencji wizyta M. Handelsmana w Wilnie została odwołana (BZNO, rkps 7347/II, t. 5. List…, k. 275–276)[7]. Sprawa znalazła swój finał

[7] Przy okazji Modelski informował, że Wilno gotowe jest przygotować 2–3 referaty z dziejów Litwy lub historii Europy Wschodniej. Sam zgłaszał temat z zakresu słowiańszczyzny.

18 stycznia 1925 r., kiedy na specjalnie zwołanym przez K. Chodynickiego posiedzeniu Wydziału III TPN przychylono się do decyzji PTH – jak to skomentował Modelski – „zwalając wszystko na Warszawę, która nie odpowiedziała na jakieś tam pisma i zapytania w tej sprawie". Dyskusję wywołała jedynie kwestia, kto ma reprezentować Wilno na obradach PTH w sprawie zjazdu poznańskiego: poszczególne towarzystwa, czy też przedstawiciele ogółu środowiska historyków. Zdecydowano, że delegatami będą K. Chodynicki i T.E. Modelski (BZNO, rkps. 7347/II, t. 5. List…, k. 271–274)[8]. Pozyskanie Wilna dla koncepcji zjazdu poznańskiego okazało się stosunkowo łatwe, zwłaszcza że miejscowe środowisko nie było przygotowane logistycznie do przeprowadzenia tak wymagającego przedsięwzięcia – „mówiono o zjeździe jako żądaniu Warszawy, […] a wystąpienie Lwowa z propozycją Poznania przyniosło nawet ulgę. Nikt nie kwestionował autorytetu Lwowa" (BZNO, rkps. 7347/II, t. 5. List…, k. 263–266).

W takiej sytuacji naturalną konsekwencją dalszej współpracy z Lwowem było powołanie Oddziału PTH w Wilnie. Zebranie założycielskie odbyło się 15 lutego 1925 r. (przewodniczył S. Ehrenkreutz, T.E. Modelski wygłosił w tej sprawie referat), a 8 marca w sali Seminarium Historycznego WH USB (Zamkowa 11) odbyło się I Walne Zgromadzenie Koła, na którym wybrano zarząd w składzie: przewodniczący Alfons Parczewski, prawnik i historyk, wówczas rektor Uniwersytetu Wileńskiego, wiceprzewodniczący Feliks Koneczny, członkowie zarządu Franciszek Bossowski, cywilista i profesor prawa rzymskiego, Kazimierz Chodynicki, członek Zarządu Głównego PTH, Stefan Ehrenkreutz, T.E. Modelski, Antoni Narwoysz, nauczyciel i bibliotekoznawca, oraz Władysław Zahorski, badacz dziejów Wilna i prezes TPN w Wilnie (APAN PTH, t. 166. Do Zarządu…, k. 3; tamże, Lista osób…, k. 30; tamże, Lista osób i instytucji…, k. 31 i 32)[9]. Zasadnicze zmiany w za-

[8] Modelski pisał: „W ten sposób sprawa na gruncie wileńskim została przeprowadzona bez żadnych sprzeciwów. Prof. Ehrenkreutz był na posiedzeniu (jako nieczłonek TPN zaproszenia nie otrzymał), ale nie oponował zupełnie, tak że wszystko poszło zgodnie. Prof. Handelsman ma przyjechać do Wilna dopiero ok. 28 I, ale sprawa zjazdu w Wilnie już zdecydowana na rzecz Poznania. Jeszcze należałoby się liczyć z Warszawą, a może i pewnym oporem ze strony Krakowa, który może będzie miał coś przeciw Poznaniowi, sądzę jednak, że w dzisiejszym stanie rzeczy sprawa zjazdu w Poznaniu jest już na najlepszej drodze, bo chyba Poznań będzie zadowolony z takiego obrotu rzeczy".

[9] W pierwszym składzie Oddziału Wileńskiego PTH znaleźli się ponadto: jako zastępcy członków: Zofia Domaniewska, Mikołaj Dzikowski, Stanisław Kościałkowski, Ryszard Mienicki, Tadeusz Turkowski, Wacława Walicka; skarbnikiem został Aleksander Jodziewicz; sekretarzem Henryk Łowmiański. Do Komisji Rewizyjnej weszli Wa-

rządzie Oddziału Wileńskiego PTH nastąpiły dopiero po śmierci A. Parczewskiego w 1933 r. Wybierany corocznie na przewodniczącego, cieszył się niekwestionowanym autorytetem w środowisku historyków i prawników wileńskich. Związany w Wilnem od 1919 r., pełnił obowiązki dziekana Wydziału Prawa i Nauk Społecznych, prorektora, rektora USB, był m.in. członkiem Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwa do Badania Dziejów i Reformacji w Polsce, Towarzystwa Prawniczego im. I. Daniłowicza i Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Angażując się w prace PTH, opublikował wiele interesujących studiów z zakresu historii prawa, etnografii i regionalistyki. Był też cenionym wykładowcą prawa kościelnego ([Jaworski] 1929: 253–272; Konarski 1980: 201–206; Święcicki 1996: 94–103; Gumowska 1996: 107; Andrysiak 2006: 7–42). Po śmierci Parczewskiego 21 kwietnia 1933 r. przeprowadzono wybory uzupełniające, w wyniku których obowiązki przewodniczącego powierzono Stefanowi Ehrenkreutzowi (APAN PTH, t. 166. Do Zarządu Głównego…, k. 16; tamże, Do Zarządu Głównego PTH…, k. 17)[10]. Nie był to wybór przypadkowy. Ehrenkreutz, związany z USB od 1920 r. najpierw jako zastępca profesora, w 1921 r. profesor nadzwyczajny, a w 1929 r. zwyczajny dawnego prawa polskiego i litewskiego, utrzymywał regularne kontakty z historykami, ściśle współpracując w ramach utworzonego w Wilnie w 1930 r. Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej (Dworek 1998: 26–47; Kornat 2000: 85–95), a zwłaszcza powołanego w 1934 r. przy Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Studium Historii Prawa Litewskiego (LCVA AUSB, sygn. F. 175, Ap. I Bb, B. 715, k. 42; tamże, k. 55; tamże, k. 59 i k. 60; Szpoper 2016: 29–53). Do 1939 r. skład Zarządu Oddziału Wileńskiego nie zmienił się, poza drobnymi korektami (np. w 1937 r. Bogumił Zwolski zastąpił w funkcji sekretarza H. Łowmiańskiego) (APAN PTH, t. 166, k. 26)[11].

cław Gizbert Studnicki, Wacław Wejtko, Michał Bernsztejn, Tadeusz Młodkowski. Ponadto zapisano jako członków instytucje: Archiwum Państwowe w Wilnie, Seminarium Historyczne i Seminarium Prawno-Ekonomiczne USB. W sprawozdaniu podano statutowo wymaganą liczbę 20 osób, w rzeczywistości początkowo Oddział Wileński tworzyło 23 członków (Zob. tamże, t. 3. I Posiedzenie Zarządu Głównego, 21 II 1925, k. 1, 4), a w czerwcu br. liczba ta wzrosła do 47 osób. Byli to zarówno profesorowie uniwersyteccy, jak i nauczyciele, archiwiści i bibliotekarze. Zob. *Kronika* 1925: 187–188; *Sprawy* 1925: 183–184.

[10] Wiceprezesem został Stanisław Zajączkowski, a w składzie zarządu znaleźli się Franciszek Bossowski, Stanisław Kościałkowski, Antoni Narwoysz, Bolesław Wilanowski, Ryszard Mienicki, funkcję sekretarza nadal pełnił Henryk Łowmiański, a na skarbnika powołano Stefana Rosiaka.

[11] Dnia 27 IV 1937 r. odbyło się Walne Zgromadzenie.

Wybrany na członka zarządu Stanisław Zajączkowski, mediewista kierujący od 1932 r. Katedrą Historii Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Historii, uczeń Stanisława Zakrzewskiego, w liście do Prezesa PTH Franciszka Bujaka zdawał relację z działalności Oddziału Wileńskiego. Znany ze swej powściągliwości w wyrażaniu sądów, ostrożny i obiektywny w pracy naukowej (LCVA AUSB, sygn. F. 175, Ap. I Bb, B. 788. *Opinia na temat…,* k. 3–7; tamże, *Opinie dotyczące pracy*…, k. 74; *Stanisław Zajączkowski* 1961: 7–18; Jasiński 1978: 183–185; Kita, Stobiecki 2000: 106–107; Pisulińska 2020: 36–46), tym razem okazał się krytycznym recenzentem środowiska. Jako że jest to jedno z nielicznych źródeł odnoszących się do działalności oddziału, warto zacytować je w całości. Pisał:

Wielmożny Panie Profesorze! W odpowiedzi na list z 17 b.m. donoszę uprzejmie, że rezultat Walnego zebrania tut. Oddziału wypadł zgodnie z życzeniem Pana Profesora. Delegatami na Walne zebranie PTH obrano mnie i p. Narwoysza, wizytatora i członka zarządu Oddziału. Nie jest jednak pewnem, czy przyjedziemy obaj, a nawet jeden z nas, ponieważ w kasie Oddziału pustka.

Wynik ostatniego Walnego zebrania, które odbyło się 25go, wpłynie może dodatnio na tut. Oddział, znajdujący się w opłakanym stanie. Mało tu bowiem historyków, a ci, którzy są, w małej tylko liczbie interesują się pracami PTH. Nauczycielstwo trzyma się z daleka i nie chce należeć do towarzystwa, twierdząc, że składka za wysoka, a „Kwartalnik" dla nich zbędny, bo i tak mają go w bibliotekach gimnazjalnych. W ogóle na tutejsze stosunki dobrem byłoby wprowadzenie jakiejś drugiej kategorii członków o niższej składce, bez prawa pobierania „Kwartalnika". Może po utworzeniu Komisji dydaktycznej będzie można coś zrobić, szkoda tylko, że nie można być członkiem Sekcji dydaktycznej, nie należąc do PTH.

Na ostatnim zgromadzeniu zredukowano liczbę członków zarządu Oddziału, która przedtem wynosiła 20 osób, usunięto też niektórych dygnitarzy, co raczej tamowali robotę niż co robili. Prezesem pozostał p. Parczewski, sekretarzem Łowmiański, skarbnikiem Rosiak. Członkami zarządu: pp. Bossowski, Ehrenkreutz, Kościałkowski, Narwoysz, Wilanowski i ja, nadto prezes Koła nauczycieli historii, który ma być obrany w najbliższych dniach. Wiceprezesa na razie nie obrano, ma o tem zdecydować zarząd; waha się ta sprawa między mną a Kościałkowskim, który broni się przed tem wszelkiemi siłami.

Bardzo pragnąłbym dostać się do Lwowa na Walne Zebranie, aby może omówić z Panem Profesorem pewne sprawy dotyczące tut. Wydziału, którego położenie jest rzeczywiście opłakane, a wszystko nie da się listownie załatwić.

Dziękuję uprzejmie za łaskawą pamięć i pozyskanie mi odbitki Swego cennego referatu o studiach uniwersyteckich, który z wielkim pożytkiem dla siebie przestudiowałem.

Do nadchodzących świąt przesyłam najlepsze życzenia wesołego ich przepędzenia i łączę wyrazy głębokiego poważania. St. Zajączkowski (APAN PTH, t. 166, List…, k. 67).

Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy i na ile taka krytyka była uzasadniona. Należy pamiętać, że S. Zajączkowski dotąd związany był z prężnie działającym we Lwowie Uniwersytetem, PTH i jego oddziałem lwowskim. W Wilnie zderzył się z sytuacją, gdy ośrodek był w fazie rozwoju, a główną rolę – obok USB – odgrywało Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Związek środowiska z PTH był dość luźny.

Działalność oddziału PTH w Wilnie opierała się głównie na profesorach Wydziału Prawa i Nauk Społecznych, Wydziału Humanistycznego, ale też Teologicznego USB. Wśród nich decydującą rolę odgrywali prezesi: historycy prawa Alfons Parczewski i Stefan Ehrenkreutz; udzielali się cywilista Franciszek Bossowski, administratywista Iwo Jaworski czy historyk państwa i prawa Seweryn Wysłouch. Sporą grupę tworzyli profesorzy studium historycznego, spośród których na szczególne uznanie zasłużyli: mediewiści T.E. Modelski, S. Zajączkowski i H. Łowmiański. W tym gronie warto też wspomnieć nowożytnika Stanisława Kościałkowskiego oraz historyków i archiwistów Ryszarda Mienickiego oraz Jana Adamusa. Pozostali członkowie reprezentowali najczęściej środowiska wileńskich archiwistów i bibliotekarzy, byli nauczycielami szkół średnich i urzędnikami kuratoriów okręgowych nie tylko Wilna, ale też Lidy, Święcian, Baranowicz czy Szewla.

Członkowie i finanse Oddziału Wileńskiego PTH

Podstawą finansową działalności oddziałów były składki wynoszące 20 zł od osoby rocznie, z czego do dyspozycji Wilna pozostawało zaledwie 15% z zebranej sumy, resztę odsyłano do ZG PTH we Lwowie. Po dwóch latach aktywności OW PTH dysponował kwotą nieprzekraczającą 30 zł, co z trudem pokrywało koszty administracyjne, diety przejazdów delegatów na posiedzenia zarządu PTH oraz druki związane z pracami bieżącymi. W zamian za uiszczone składki członkowie mieli prawo do bezpłatnego egzemplarza „Kwartalnika Historycznego". Zainteresowanie wydawnictwem, prestiżowym wśród historyków-badaczy, w środowisku lokalnym (wśród nauczycieli i sympatyków historii) było niewielkie. O ile pierwszy zeszyt „KH" z 1925 r. rozdano 40 osobom, o tyle już zainteresowanie kolejnymi numerami wyraźnie osłabło (po zeszyt czwarty z 1926 r. zgłosiło się zaledwie 8 członków) (APAN PTH, t. 166. Aleksander Jodziewicz…, k. 4)[12]. W kolejnych latach, tj. do 1930 r., zapotrzebowanie na „KH" nie przekraczało 20 egzemplarzy. W tym samym okresie systematycznie spadało zainteresowanie pracami Oddziału Wileńskiego, co przekładało się na wysokość opłacanych składek. W 1929 r. T.E. Modelski zwracał się w imieniu skarbnika, historyka i archiwisty Stefana

[12] W 1928 r. zebrano sumę 747 zł, z czego dla Wilna zatrzymano 112 zł. Zob. tamże. Sprawozdanie kasowe Oddziału Wileńskiego PTH za okres 1 IV 1927 do 10 III 1929 r., Wilno, 18 III 1929, k. 5.

Rosiaka, do ZG PTH o zwiększenie ilości przesyłanych do Wilna egzemplarzy pisma, aby tą drogą „naprawić stan kasy […] że musi mieć kwartalnik aby mógł do ludzi zgłaszać się o pieniądze" (APAN PTH, t. 166. Kochaniu drogi!...., k. 38).

Tabela 1. Składki członków Oddziału Wileńskiego PTH w latach 1928–1939
Table 1. Membership dues of the Vilnius Branch of Polish Historical Society in 1928–1939

Lata	Suma w złotych		Saldo	Lata	Suma w złotych		Saldo
	OW	Dla ZG PTH			OW	Dla ZG PTH	
1927–1928	747	434,95	112,05	1933–1934	927	742,25	168.95
1928–1929	b.d.	–	–	1934–1935	307	260,95	46,05
1929–1930	418	355,3	118,96	1936–1937	400	340	60
1930–1931	562	477,7	136,71	1937–1938	b.d.	–	–
1931–1932	293	248,95	44,05	1938–1939	565	480,25	84,75
1932–1933	285	200	85				

Źródło: APAN PTH, t. 166 (Sprawozdanie kasowe OW PTH za okres 1 IV 1927 – 10 III 1928, k. 5; Sprawozdanie kasowe OW PTH za okres 1929/30, k. 6; Sprawozdanie kasowe OW PTH za okres od 1 IV 1930 do 31 III 1931, k. 9, 10; Sprawozdanie kasowe OW PTH za okres od 1 IV 1931 do 31 III 1932, k. 13; 285; Sprawozdanie kasowe OW PTH za okres od 1 IV 1932 do 25 III 1933, k. 15; Sprawozdanie kasowe WO PTH za okres od 1 IV 1933 do 31 III 1934, k. 19; Sprawozdanie kasowe OW PTH za okres od 1 IV 1934 do I IV 1935, k. 20; Sprawozdanie kasowe OW PTH za okres od 1 IV 1935 do 31 III 1936, k. 25; Sprawozdanie kasowe OW PTH za rok 1938/39, k. 28).

Zaplanowana na 1930 r. akcja przyniosła jedynie chwilową poprawę. W kolejnych latach ponownie odnotowano regres w pozyskiwaniu wpłat członkowskich. Władze centralne PTH, pozbawione subwencji MWRiOP, z trudem utrzymujące wydawnictwa, w tym „KH", zwracały się do oddziału z prośbą o „inwentaryzację" zaległości pieniężnych, począwszy od 1925 r., i przesłanie sprawozdania na ręce skarbnika Tadeusza Urbańskiego (APAN PTH, t. 166. Wielmożny…, k. 57). Sytuacja była na tyle zła, że w 1933 r. ZG PTH zdecydował zakomunikować oddziałom decyzję o konieczności rozliczania finansów kwartalnie, a nie jak dotąd rocznie. Mimo ponagleń wpłat dokonywano niesystematycznie, w drobnych ratach. Stan kasy ZG PTH – jak informował F. Bujak – „przedstawiał się fatalnie", co zdecydowało o wezwaniu do wyrównania zaległości z lat ubiegłych. Zwracano się z prośbą do oddziałów „by nie utrudniały mu [PTH] spełnienia włożonych na niego zadań i by nie zmuszały go do

wstrzymania wysyłki wydawnictw PTH do tych Oddziałów, które nie ściągają, względnie nie odsyłają swych składek na rzecz Zarządu Głównego. Zarząd Główny nie chciałby żadną miarą do tego dopuścić, gdyż równałoby się to w dalszej konsekwencji wstrzymaniu druku wydawnictw, czyli zahamowaniu najistotniejszej działalności Polskiego Towarzystwa Historycznego" (APAN PTH, t. 166. Do PT Zarządu…, k. 60). Wezwanie skutkowało jedynie chwilową poprawą stanu finansów Oddziału Wileńskiego. Kwota zebrana w okresie 1933/34 okazała się rekordowa, po czym ściągalność składek ponownie się obniżyła, a środki, którymi dysponowano, pokrywały jedynie podstawowe wydatki. Stefan Rosiak w liście do T. Urbańskiego tłumaczył: „Naprawdę trudno sobie wyobrazić, co trzeba zwalczyć, ile razy osobiście muszę inkasować należne składki, gdyż bardzo często inkasentce się odmawia całkowicie" (APAN PTH, sygn. I–3, t. 166. Wielmożny Pan Prof..., k. 68). W następnych latach korespondencja ZG PTH z Oddziałem Wileńskim została podporządkowana finansom. Z perspektywy Lwowa postulowano, aby utrzymywać stały kontakt ze skarbnikiem PTH, zwracać uwagę na konieczność regulowania zaległości, a przede wszystkim dbać o terminowość zbierania i przesyłania wpłat na rzecz ZG oraz sporządzać szczegółowe wykazy osób z zaznaczeniem przekazywanych przez nie kwot. Zważywszy na liczbę członków Oddziału Wileńskiego, obliczono – co musiało być sporym zaskoczeniem – że jego zobowiązania na rzecz PTH za lata 1925–1934 (tytułem 85% zebranych składek) wynoszą 4533,90 zł (APAN PTH, sygn. I–3, t. 166. Do PT Zarządu…, k. 70–72, 77–80). Podjęta przez PTH akcja prowadząca do urealnienia rzeczywistych członków PTH skutkowała w środowisku wileńskim skreśleniem z list osób nieaktywnych, co znalazło odbicie w statystykach z lat 30. W porównaniu z innymi oddziałami tworzonymi przy uniwersytetach ośrodek wileński zajmował pod względem liczby członków jedno z ostatnich miejsc w kraju, daleko za Warszawą, Lwowem, Krakowem, ale też Poznaniem, porównywalne z Lublinem. Wyprzedzały go Oddziały PTH w Łodzi (utworzony w 1927 r.) i Katowicach (powstał w 1929 r.). Mniejszą liczbę członków wykazywały jedynie oddziały prowincjonalne/terenowe, zakładane u schyłku lat 20. i w połowie lat 30. XX w. działające w Stanisławowie, Przemyślu, Tarnopolu, Brześciu nad Bugiem, Bydgoszczy i Grodnie (Kondracki 2006: 260–263). Sytuacja ta mogła niepokoić, tym bardziej że w zestawieniu z ogólną liczbą członków PTH, Oddział Wileński odznaczał się stałą tendencją malejącą (Żytkowicz 1986: 14 [650]).

Tabela 2. Członkowie oddziałów PTH w ośrodkach uniwersyteckich w latach 1925–1939

Table 2. Members of Polish Historical Society branches in university centers in the years 1925–1939

Oddział	1925	1926	1927	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39
Kraków	ok.80	82	86	83	94	95	91	89	100	104	94	97	94	102
Lublin	-	-	34	38	36	40	45	45	49	40	35	33	34	33
Lwów	116	133	153	144	146	139	170	181	194	183	168	164	205	225
Poznań	46	47	45	44	45	59	59	55	51	50	51	46	47	48
Warszawa	112	165	274	287	296	357	344	414	342	374	299	318	358	385
Wilno	23/47	48	44	52	49	38	46	43	29	32	31	26	37	36

Źródło: APAN PTH, t. 166 (Listy członków z lat 1925–1938 (1925, k. 31, 32; 1927, k. 33–34, 35; 1929, k. 36; 1930, k. 37; 1930/31, k. 39; 1931/32, k. 40; 1932/33, k. 43–44; 1933/34, k. 45; 1935, k. 47, 48; 1936/37, k. 50; 1938, k. 51, 52); „Kwartalnik Historyczny" 1928: 481; *Sprawozdanie Zarządu Głównego PTH za czas od 1.IV.1931 do 31.III.1931*, „Kwartalnik Historyczny" 1932: 9; *Sprawozdanie* 1933: 9; *Sprawozdanie* 1934: 11; *Sprawozdanie* [PTH], „Kwartalnik Historyczny" 1935: 30; *Sprawozdanie* 1937: 23; *Sprawozdanie* 1938: 32; *Sprawozdanie* 1939: 36. W przywołanych źródłach istnieją rozbieżności w danych. Przyjąłem za sprawozdaniami APAN PTH.

Oddział PTH w Wilnie nie posiadał własnego lokum. Dzięki uprzejmości kierownictwa seminarium historycznego na Wydziale Humanistycznym USB korzystał z pomieszczeń w gmachu przy ulicy Zamkowej (Gołubiew 1962: 65). W odróżnieniu od Krakowa, Lwowa czy Warszawy, gdzie posiedzenia oddziałów odbywały się cyklicznie, najczęściej raz w miesiącu, w Wilnie zebrania organizowano początkowo trzy, a w latach 30. sześć razy w roku. Zdarzało się, że obrady prowadzono wspólnie z III wydziałem TPN w Wilnie. Biorąc pod uwagę, że członkowie TH byli jednocześnie mocno zaangażowani w prace TPN, współpraca ta była naturalna, zwłaszcza w przedmiocie badań dotyczących Litwy i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Z czasem środowisko OW PTH aktywnie włączyło się też w prace Oddziału w Grodnie, wygłaszając referaty poświęcone historii regionu.

Działalność naukowa i popularyzacja historii

Działalność naukowa Oddziału Wileńskiego koncentrowała się na historii regionalnej i lokalnej, wpisując się tym samym w założenia polskiego i europejskiego ruchu regionalistycznego dążącego do pogłębie-

nia wiedzy o kulturze dawnej Polski. W nowej rzeczywistości politycznej – odzyskania niepodległości oraz rywalizacji z utworzonym w 1922 r. Uniwersytetem w Kownie – regionalistyka stała się istotnym elementem badań i edukacji, zmierzających do konsolidacji wspólnoty narodowej (Stępnik 1990: 16–17). Potwierdzeniem wagi idei zjednoczeniowych był IV Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Poznaniu w 1925 r., obradujący z okazji 900-letniej rocznicy koronacji i śmierci Bolesława Chrobrego – twórcy niepodległości politycznej i kościelnej państwa polskiego. Patrząc na możliwości badawcze środowiska przez pryzmat zasobów archiwalnych, należy stwierdzić, że regionalistyka była zjawiskiem typowym, charakteryzującym wszystkie, zwłaszcza nowo powołane ośrodki akademickie. Na jednym z pierwszych posiedzeń Alfons Parczewski, przewodniczący Oddziału Wileńskiego PTH, określił program badań, opowiadał się za potrzebą podjęcia systematycznych studiów zmierzających do opracowania monografii Wilna od czasów najdawniejszych, z uwzględnieniem historii społeczno-gospodarczej i kultury. Zachęcał do aktywności w tym zakresie zwłaszcza środowiska nauczycieli, nakłaniając ich do publikowania wyników badań na łamach sprawozdań szkolnych („Kwartalnik Historyczny" 1925: 673–675)[13]. Na ponad 85 wystąpień w latach 1925–1939 historii Litwy i WKL (w tym Wilna i Wileńszczyzny) poświecono ponad 55% odczytów. Najczęściej miały one charakter analityczny i przyczynkarski, obejmujący zakresem dzieje polityczne, społeczno-gospodarcze, historię Kościoła i edukację. K. Chodynicki, bilansując badania regionalne poświęcone miastu nad Wilią, a zarazem usprawiedliwiając własne środowisko sytuacją polityczną okresu zaborów, pisał krytycznie: „Mówiąc o pracach nad przeszłością Wilna, z góry trzeba zaznaczyć, że nie mogą się one równać ani pod względem ilości, ani pod względem treści z pracami, jakie posiada Kraków, Lwów itd." (Chodynicki 1930: 273–300 (293)). W pierwszych pięciu latach działalności OW PTH ciężar prac wzięli na siebie Kazimierz Chodynicki (ponad 30% wszystkich wygłoszonych referatów) oraz Alfons Parczewski (12%) i Henryk Łowmiański (12%). Do wyróżniających się prelegentów w kolejnym okresie – lata 30. – należy zaliczyć Stefana Rosiaka (6 wystąpień), Jana Adamusa (6 wystąpień), Stanisława Zajączkowskiego (4 wystąpienia), a także Marię Łowmiańską, Teofila Emila Modelskiego, Leonida Żytkowicza (po 3 referaty). Aktywność środowiska była niewielka, angażowała nielicznych, często te same osoby. Wśród prelegentów z zewnątrz znaleźli się m.in. nowożytnicy: działacz polityczny i oświatowy Aleksander Hirschberg, Władysław Konopczyński, Kazi-

[13] Odczyt A. Parczewskiego *O monografiach historycznych lokalnych*.

mierz Tyszkowski, mediewista Stanisław Zakrzewski i dydaktyk historii Halina Mrozowska. Obok tematów stricte historycznych, obejmujących dzieje polityczne, społeczno-gospodarcze i kultury, dyskutowano nad zagadnieniami teorii wiedzy historycznej. Do takich można zaliczyć odczyt W. Konopczyńskiego *Jak się pisze historię współczesną*, skoncentrowany zarówno na jej walorach poznawczych, jak i roli społecznej. Analizując prace S. Kutrzeby (*Polska odrodzona*), K. Srokowskiego (*N.K.N.*), S. Askenazego (*Uwagi*), J. Piłsudskiego (*Rok 1920*), zwracał uwagę na zagadnienia obiektywizmu w historii, a ze względu na bogactwo źródeł – potrzebę wypracowania metodyki postępowania badawczego. Postulował powołanie Instytutu Historii Współczesnej („Ateneum Wileńskie" 1925/26, nr 10–11: 446–447; *Oddział Wileński*, „Kwartalnik Historyczny" 1926: 629). Do ciekawszych należy też zaliczyć wystąpienie K. Chodynickiego zatytułowane *Problemy syntezy w historii a indywidualność historyka*. Wykład dotyczył kwestii metodologicznych. Autor mówił o znaczeniu i możliwościach interpretacyjnych faktów historycznych, ich hierarchizowaniu, uogólnianiu i syntetyzowaniu ze stanowiska filozoficznego, teoriopoznawczego. Stawiał pytania o cechy, jakie powinny charakteryzować uczonego (jego przygotowanie warsztatowe, zainteresowania badawcze, postawy metodologiczne), które uprawniają do tworzenia syntez („Ateneum Wileńskie" 1928, nr 14: 215–216). W innym miejscu charakteryzował tradycję jako źródło historyczne, kreśląc metodykę pozwalającą odróżnić prawdę i fikcję zawartą w legendach i podaniach jako skarbnicy wiedzy o przeszłości („Ateneum Wileńskie" 1927, nr 13: 473)[14]. Pojawiały się też tematy z zakresu nauk pomocniczych historii i źródłoznawstwa.

Równolegle zajmowano się sprawami bieżącymi. Sporo uwagi poświęcono na promocję organizowanych przez PTH Zjazdów Historyków Polskich i udziału historyków w pracach kongresów międzynarodowych. Na gruncie krajowym za istotne należy uznać włączenie Wilna do dyskusji toczonych w ramach PTH nad koncepcją „Polskiego Słownika Biograficznego". Przygotowany przez K. Tyszkowskiego program prac nad wydawnictwem obejmujący okres od połowy XVIII w. do 1918 r. spotkał się z krytyką środowiska krakowskiego, zwłaszcza W. Konopczyńskiego, Stanisława Kutrzeby i Stanisława Kota (szerzej zob. Sierżęga 2011: 256 i nn.; Biliński 2017(b): 379 i nn.). Mający podłoże polityczne spór o mit założycielski II Rzeczypospolitej. wynikający z odmiennych wizji ideologicznych i politycznych obozu endecji i sana-

[14] Wystąpienie na bazie artykułu *Tradycja jako źródło historyczne,* zamieszczonego w: *Studia Staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*, Kraków 1928, s. 173–190.

cji, w 1929 r. nie ominął i Wilna. Na jednym z posiedzeń OW PTH S. Kot prezentował wizję „Polskiego Słownika Biograficznego", której rozwinięciem był artykuł zamieszczony na łamach poczytnego „Pamiętnika Warszawskiego". Przekonywał do poparcia zamysłu pełnej, całościowej biografii polskiej obejmującej terytorialnie granice Rzeczypospolitej z uwzględnieniem jej wielonarodowościowego charakteru. Był to apel skierowany nie tylko do środowiska wileńskiego, ale wszystkich towarzystw naukowych w kraju na czele z Akademią Umiejętności, która ostatecznie przejęła finansowanie wydawnictwa (Kot 1929: 160–173)[15]. Z podobnym wezwaniem o wsparcie dla własnej koncepcji słownika zwracał się do wilnian W. Konopczyński, który referował sprawę na spotkaniu w kwietniu 1931 r., tuż po uchwale ZG PTH informującej oddziały, iż ten nie wyraża zgody na powoływanie w środowiskach lokalnych komitetów współpracujących w ramach PSB. Jak relacjonował T.E. Modelski, „można się było spodziewać burzy, tymczasem wypogodziło się zupełnie" (BZNO, rkps. 7347/II, t. 5. List T.E. Modelskiego…, k. 373; APAN PTH, t. 6. Protokół posiedzenia lwowskich…, k. 9; tamże, Posiedzenie grona lwowskich…, k. 11). Z czasem, gdy emocje opadły, skonfliktowane początkowo środowisko rozpoczęło ścisłą współpracę w ramach redagowanego przez W. Konopczyńskiego słownika.

Przez cały okres działalności członkowie Oddziału Wileńskiego PTH koncentrowali się niemal wyłącznie na zagadnieniach stricte naukowych, gdy tymczasem prace ZG PTH w coraz większym zakresie uwzględniały problemy edukacji szkolnej. Było to pokłosie IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu, gdzie pojawiła się sekcja metodologii i nauczania historii, a Gustaw Dobrucki (minister WRiOP) deklarował współpracę na tym polu z ZG PTH (APAN PTH, t. 44. Wielmożny Panie…, k. 1). Sprawa była na tyle pilna (opracowywanie nowych programów, podręczników i poradników metodycznych), że już w roku następnym powołano Komisję Nauczania Historii, a w „Kwartalniku Historycznym" utworzono dział naukowo-dydaktyczny, co w kolejnych latach doprowadziło do wyodrębnienia z wydawnictwa „Wiadomości Historycznych" (1929–1933). W 1930 r., kończąc obrady V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie, wnioskowano o utworzenie w ramach PTH odrębnej sekcji dydaktycznej i powołanie jej organu naukowego (Opatrny 1930: 694; *Wniosek* 1930: 356). Należy dodać, że sekcje dydaktyczne działały już w Warszawie (1927), Łodzi (1929) i Lwowie (1931). Według projektu Komisja Dydaktyczna PTH miała się składać z trzech członków wskazanych

[15] Zob. APAN PTH, t. 9. Sprawozdanie Oddziału Wileńskiego z posiedzeń od jesieni 1927 do III 1929, k. 28–29.

przez ZG PTH oraz 1–2 przedstawicieli oddziałów lokalnych (APAN PTH, t. 43. Projekt regulaminu…, k. 1–2, 8). Celem było podjęcie prac nad podniesieniem jakości kształcenia w szkołach powszechnych i średnich, zacieśnienie związku pomiędzy teorią a praktyką nauczania oraz uświadomienie nauczycielom wagi zagadnień dydaktycznych i ich wpływu na edukację historyczną. Oddział wileński, w niewielkim zakresie skupiający czynnych nauczycieli szkół średnich, przez długi czas pozostawał wobec tych zagadnień bierny. W 1935 r. jego sekretarz wprost informował, iż dotąd nie utworzono sekcji dydaktycznej (APAN PTH, t. 166. Do Zarządu…, k. 24). Przesyłając sprawozdanie do ZG PTH, relacjonowano, że w składzie władz OW PTH wprawdzie zarezerwowano miejsce dla przedstawiciela „tworzącej się sekcji", ale ta wciąż pozostawała nieobsadzona (APAN PTH, t. 166. Dnia 27…, k. 26). Sekcja dydaktyczna, powołana 20 maja 1937 r. w składzie S. Zajączkowski (przewodniczący), ks. Michał Żeludziewicz (sekretarz), Anna Kalenkiewicz-Mirowiczowa, była jedną z ostatnich działających w ramach Komisji Dydaktycznej PTH (po warszawskiej, łódzkiej, lwowskiej, krakowskiej, brzeskiej, grodzieńskiej, katowickiej, kieleckiej, lubelskiej) (*Sprawozdanie* 1937: 5; *Sprawozdanie* 1938: 30). Stało się to dopiero po opracowaniu zestawień nauczycieli szkół powszechnych posiadających ukończone studium historyczne lub wyższy kurs nauczycielski (128 osób) oraz nauczycieli szkół średnich (30 osób) Okręgu Szkolnego Wileńskiego (APAN PTH, t. 166. Lista…, k. 86–87; tamże, Spis…, k. 88–89). Zagadnienia edukacyjne były na posiedzeniach OW PTH wyraźnie marginalizowane, a powołana sekcja działała apatycznie. Dopiero u schyłku lat 30. zwrócono w referatach uwagę na treści programowe szkół średnich oraz omówiono zagadnienie wartościowania w nauczaniu historii. Wymiernym skutkiem toczonych dyskusji był zamysł nawiązania współpracy z Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w celu podjęcia wydawnictw popularnych przeznaczonych dla młodszych klas gimnazjalnych (*Sprawozdanie* 1939: 31). Wyrazem nikłego zainteresowania środowiska wileńskiego sprawami dydaktycznymi była też współpraca w ramach wydawanych przez Oddział PTH we Lwowie „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych". W okresie redagowania kwartalnika przez K. Tyszkowskiego (1933–1939) autorami prac z działu rozpraw i materiałów byli najczęściej historycy i dydaktycy historii z oddziałów: lwowskiego (31 osób – autorzy prawie 300 tekstów), warszawskiego (22 osoby – autorzy 22 prac), krakowskiego (12 osób – 20 prac); za nimi plasowali się przedstawiciele oddziałów: katowickiego (5 osób – 41 prac) i lubelskiego (4 osoby – 23 prace), a jedno z ostatnich miejsc zajmował oddział wileński (2 osoby – 4 prace) i poznański (2 osoby – 3 prace) (Sierżęga 2007: 491–494).

Miarą pozycji OW PTH wśród oddziałów krajowych było też zaangażowanie jego członków zarówno w charakterze prelegentów, jak i osób odpowiedzialnych za organizację Powszechnych Zjazdów Historyków Polskich. Doświadczenia wynikające z przeprowadzenia zjazdu poznańskiego w 1925 r.[16] skutkowały powołaniem przez PTH Stałej Delegacji Zjazdów Historycznych, która zainaugurowała swą działalność 1 maja 1926 r. W jej składzie znaleźli się Kazimierz Chodynicki (członek ZG PTH) oraz Teofil Emil Modelski jako delegat Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, co należy uznać za spore wyróżnienie środowiska (w skład Delegacji wchodzili ponadto przedstawiciele Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie, Towarzystwa Naukowego w Toruniu). W przyjętych na posiedzeniu wnioskach dotyczących organizacji prac badawczych zdecydowano, że Wilno powinno koncentrować się na badaniach i wydawnictwie źródeł do dziejów Litwy, jednocześnie zgłoszono postulat w sprawie rewindykacji Metryki Litewskiej, przesyłając go na ręce Edwarda Kuntzego jako prezesa Delegacji Polskiej w Mieszanej Komisji Specjalnej do Rewindykacji Polskich Zabytków w Rosji (APAN PTH, t. 50. Pierwsze posiedzenie Stałej…, k. 1, 4). Było to stanowisko zaprezentowane wcześniej przez A. Parczewskiego, który na Zjeździe poznańskim deklarował współpracę naukową w zakresie badań nad historią Wielkiego Księstwa Litewskiego. „To może pole tam jeszcze największe – mówił – ile że długie a długie lata archiwa tych właśnie dzielnic dotyczące nie były dostępne dla uczonych polskich, a dziś jeszcze są archiwa, archiwa koweńskie, które dla Polaków dostępne nie są, a nawet niektóre archiwa z krajów sowieckich idą zamiast do Wilna do Kowna" (*Pamiętnik* IV 1927: 14).

W przygotowaniach kolejnego Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie w 1930 r. delegacja wileńska wzięła udział, ale aktywnie nie włączyła się w dyskusje nad jego przebiegiem. Reprezentacja środowiska historyków wileńskich w zjeździe była nad wyraz skromna (USB reprezentowali S. Ehrenkreutz, S. Kościałkowski, A. Parczewski, W. Nowodworski, S. Wysłouch). Wśród referentów wystąpił jedynie Ryszard Mienicki oraz delegat nauczycieli historii szkół państwowych miasta Wilna Antoni Narwoysz. Ten ostatni wzywał

[16] Wśród władz zjazdu poznańskiego znaleźli się A. Parczewski (w prezydium honorowym), T.E. Modelski (jeden z sekretarzy generalnych zjazdu), a wśród prelegentów: J. Iwaszkiewicz, S. Kościałkowski, K. Chodynicki, T.E. Modelski, S. Ehrenkreutz. Zob. *Kronika IV* 1925: 631–669.

ZG PTH do otoczenia szczególną opieką edukacji w zakresie historii narodowej w szkołach mniejszościowych z polskim i niepolskim językiem wykładowym, do opracowania dla nich programów kształcenia oraz ogłoszenia konkursu na podręcznik przedmiotowy. Nie chodziło mu o wynaradawianie młodzieży niepolskiej, ale stworzenie warunków jej akulturacji. Jak uzasadniał:

> Dla młodzieży niemieckiej, przejętej wielkością swej kultury, dla młodzieży żydowskiej na wschodzie państwa, gdzie społeczeństwo żydowskiej tkwi jeszcze głęboko w atmosferze kultury rosyjskiej i karmi się przedwojenną literaturą rosyjską i współczesną – bolszewicką, wreszcie dla młodzieży litewskiej i ruskiej, wychowanej w nastrojach ślepego szowinizmu, upatrującego w przeszłości jedynie walki z Polską, rzekomo niosącą dla nich jarzmo niewoli, pańszczyzny i szlachetczyzny, dla tych wszystkich jest sprawą pierwszorzędnej wagi, ażeby programy należycie ujęły te właśnie okresy naszych dziejów, którym te narody zawdzięczają swą kulturę, swobody obywatelskie i możność nieskrępowanego rozwoju na wszystkich polach życia społecznego (*Pamiętnik V* 1931: 347).

Rzeczywistym wyzwaniem dla środowiska była organizacja kolejnego zjazdu zaplanowanego przez PTH na 1935 r. w Wilnie. Z inspiracji Franciszka Bujaka zjazd wileński został poświęcony zagadnieniom relacji polsko-litewskich. Wzorem poprzednich zjazdów obrady toczyć się miały tym razem pod znakiem rocznicy unii w Krewie, aktu symbolizującego połączenie Polski i Litwy, oraz bitwy pod Wiłkomierzem, określonej przez K. Tyszkowskiego jako „przełamanie pierwszego paroksyzmu litewskiego partykularyzmu" (Tyszkowski 1937: 103; *Otwarcie* 1936: 7–8). Było to stanowisko niemal tożsame z prezentowanym przez S. Zakrzewskiego, który mówił: „Bitwa nad Świętą utrwala dzieło Jagiełły i Witolda i przekazuje je potomności jako konieczność historyczną, której nadwątlić nie może ani krzyżacka intryga, ani szaleństwo własnych odśrodkowych czynników" (*Kronika VI* 1935: 733). We wrześniu 1933 r. ZG PTH wraz ze Stałą Delegacją Zjazdów Historyków Polskich zwracał się do oddziałów zamiejscowych z prośbą o zgłaszanie propozycji referatów mieszczących się w sekcjach: historii politycznej, historii prawa, historii społeczno-gospodarczej, historii kultury, historii wojskowości, nauk pomocniczych historii, historii starożytnej, nauczania historii (APAN PTH, t. 98. ZG PTH wraz ze Stałą Delegacją Zjazdów…, k. 1; tamże, t. 99. Zaproszenie. W imieniu…, k. 13, 20). Z reguły nie wywoływały one większych dyskusji. Wyjątkiem było tu stanowisko Oskara Haleckiego i Kazimierza Tymienieckiego sprzeciwiających się wystąpieniom zjazdowym dyrektora Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej Władysława Wielhorskiego i reprezentującego Białoruskie Towarzystwo Naukowe Antoniego Łuckiewicza (APAN PTH, t. 4. Protokół posiedzenia ZG PTH…, k. 292–293, 294; tamże, t. 50. Protokół

z posiedzenia Stałej…, k. 18, 19), oskarżanych o sympatie związane z odrodzeniem narodowym Litwinów, co budziło niepokój środowisk endeckich i tych historyków, którzy z niepokojem obserwowali narastający separatyzm litewski (Kondracki 2006: 260–262). Informowano uczestników, że protektorat nad Zjazdem objął minister WRiOP Wacław Jędrzejewicz, a ze względu na duże zainteresowanie społeczne (w samych tylko obradach udział zgłosiło ponad 400 osób) uroczystość otwarcia miała być transmitowana na antenie Polskiego Radia. Z zadowoleniem odnotowano, że dzięki zapobiegliwości organizatorów na dziesięć dni przez rozpoczęciem Zjazdu jego uczestnicy mogli się zapoznać z opublikowanymi wcześniej referatami, co otwierało szersze pole dyskusji (APAN PTH, t. 99. Przed otwarciem Zjazdu…, k. 16–17). Ostatnią do uzgodnienia sprawą pozostawało określenie terminu zjazdu. Pierwotnie wyznaczony na 22 września, przez wzgląd na udział historyków w zaplanowanym na 23 września posiedzeniu Federacji Wschodnioeuropejskiej w ramach Międzynarodowego Kongresu Nauk Historycznych w Budapeszcie, został przesunięty na 17–20 września (APAN PTH, t. 99. Protokół Konferencji…, k. 24, 68).

Przygotowania zjazdowe w samym Wilnie wziął na siebie Komitet Gospodarczy utworzony z zarządu Oddziału PTH w Wilnie, do którego zaproszono Teodora Bujnickiego (referent prasowy) oraz Stanisława Lorentza (konserwator wojewódzki). Nad całością prac czuwał Stanisław Zajączkowski. Do powołanego komitetu honorowego zaproszono m.in. senatora Witolda Abramowicza, arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego, wojewodę Witolda Jaszczołta, prezydenta miasta Wiktora Malczewskiego oraz generała Lucjana Żeligowskiego. W pierwszej kolejności zadbano o nagłośnienie wydarzenia w miejscowej, ale także litewskiej prasie. W imieniu PTH sekretarz generalny zjazdu K. Tyszkowski zwracał się do zarządu oddziału wileńskiego, by ten zadbał o możliwie pełne uczestnictwo członków. Ułatwieniem była tu decyzja Ministerstwa Komunikacji, które przyznało ulgi kolejowe na przejazd do Wilna, natomiast MWRiOP rozesłało do kuratoriów okręgów szkolnych i szkół akademickich zawiadomienie o możliwości udzielania urlopów okolicznościowych nauczycielom historii wybierającym się na obrady ze wszystkich typów szkół (APAN PTH, t. 99. Do Zarządu PTH…, k. 26). Kolejny etap prac obejmował ścisłą współpracę z Archiwum Państwowym i Biblioteką Uniwersytecką w celu opracowania szczegółów imprez towarzyszących zjazdowi (*Sprawozdanie z działalności Komitetu* 1936: 263–264)[17].

[17] W programie znalazły się: wystawa „Polska i Litwa", raut dla uczestników zjazdu w Pałacu Reprezentacyjnym, msza w Kaplicy Ostrobramskiej, poświęcenie Archiwum

Najważniejszy pozostawał jednak udział środowiska wileńskiego w obradach i posiedzeniach naukowych. K. Tyszkowski zwracał się w sprawie opracowania referatów bezpośrednio do wytypowanych autorów, a ponadto do zarządów oddziałów regionalnych. Osobną korespondencję prowadzili z Wilnem Władysław Konopczyński i Stanisław Zakrzewski. Wiosną 1934 r. krakowski nowożytnik pisał do zaprzyjaźnionego S. Kościałkowskiego, informując, że niezależnie od zatwierdzonego przez ZG PTH programu obrad jest pomysłodawcą cyklu referatów poświęconych „Przeglądowi dziejów Litwy" (do 1385, do 1569, do 1795, do 1922). Ponieważ zyskał on aprobatę F. Bujaka, S. Kutrzeby (prezes Prezydium Zjazdu) oraz środowiska krakowskiego, zachęcał do włączenia się w jego inicjatywę. Przewidywał, że wzorowany na „Przeglądach dziejów Polski"[18], będzie miał szanse stać się naukowym wydarzeniem. Przy okazji informował, że opracowania okresu drugiego podjął się już L. Kolankowski, a J. Iwaszkiewicz charakterystyki badań w latach 1795–1922 (być może wspólnie z H. Mościckim). Wprost zachęcał S. Kościałkowskiego do opracowania okresu 1569–1795 (razem z R. Mienickim). Sugerował, by część pierwszą powierzyć komuś spośród historyków wileńskich (wspominał o H. Łowmiańskim, S. Zajączkowskim lub związanym z M. Handelsmanem Henryku Paszkiewiczu). Sprawa była na tyle pilna, że Konopczyński zapowiadał przyjazd do Wilna i uzgodnienie szczegółów *(*LCVA AUSB, sygn. F. 1135, Ap. 13, B. 379. List W. Konopczyńskiego...). Trzeba przyznać, że wybór autorów nastąpił stosunkowo szybko. Już w maju W. Konopczyński ponownie zwracał się do S. Kościałkowskiego, tym razem z przypomnieniem o konieczności przesłania na ręce F. Bujaka zgłoszeń wraz z podaniem tematów wystąpień (w nieprzekraczalnym terminie do 28 maja) przez S. Zajączkowskiego (zgodził się opracować okres do 1385 r.) i R. Mienickiego (pracował nad historią nowożytną 1569–1696, studium lat 1696–1795 wziął na siebie W. Konopczyński) (LCVA AUSB, sygn. F. 1135, Ap. 13, B. 379. List W. Konopczyńskiego…).

Współpraca z historykami wileńskimi nie układała się jednak wzorowo. K. Tyszkowski, prosząc i ponaglając Wilno o przesłanie programu zjazdu, jeszcze w połowie sierpnia nie mógł doczekać się odpowiedzi. Do S. Zakrzewskiego pisał wprost o „skandalu" (APAN, PTH, t. 104.

Państwowego, wystawa archiwaliów z Archiwum Państwowego, przedstawienie w Teatrze Wielkim, złożenie hołdu i wieńca na grobie Joachima Lelewela na Rossie, wycieczka do Trok i do Grodna połączona z otworzeniem miejscowego oddziału PTH.

[18] „Przeglądy dziejów Polski" zostały zaprezentowane przez Ludwika Finkla, Fryderyka Papée, Józefa Korzeniowskiego, Eugeniusza Barwińskiego, Wiktora Czermaka, Szymona Askenazego i Bronisława Dembińskiego na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie w 1900 r. Zob. *Pamiętnik* 1900.

List K. Tyszkowskiego…, k. 20). Na trudności napotykało też zbieranie tekstów do tomu zjazdowego (pamiętajmy, że jego publikacja poprzedzała obrady). H. Łowmiański narzekał na brak czasu, R. Mienicki przeciągał decyzję dotyczącą opracowania proponowanych mu tematów (Żytkowicz 1986: 22 [658]), a K. Chodynicki wycofał swój udział w przygotowaniu referatu zjazdowego. Na zjeździe nie wystąpił też S. Kościałkowski. Już w grudniu 1934 r. wprost zwracał się do K. Tyszkowskiego, że nie zamierza wziąć czynnego udziału z powodu zaangażowania we własne prace badawcze (APAN PTH, t. 101. List S. Kościałkowskiego…; szerzej zob. Żytkowicz 1986: 21 [657]). Odmówił też wygłoszenia odczytu na posiedzeniu plenarnym o Joachimie Lelewelu (APAN PTH, t. 4. Protokół z posiedzenia ZG PTH…, k. 307–308). W liście do S. Zakrzewskiego komunikował:

pomimo szczerych chęci w żaden sposób i żadną miarą takiego odczytu (czy referatu) o Lelewelu podjąć się nie mogę. Referaty czy odczyty zjazdowe wszystkie, a zwłaszcza plenarne, w mojem rozumieniu, winny się ściśle wiązać z badaniami i przedmiotem zainteresowań danego historyka, gdyż tylko w takim wypadku będą posiadały istotną wartość i mogą dać coś nowego, pozostawiając trwałe wspomnienie (exemplum: wspaniały odczyt o Bolesławie Chrobrym na Zjeździe w Poznaniu 1925). Ja działalnością, czy życiem Lelewela nigdy się bliżej nie zajmowałem, poza odczytem, który kiedyś o nim miałem, oraz wykładami swojemi z zakresu historiografii. Nic też absolutnie ani nowego czy oryginalnego, ani ciekawego o Lelewelu powiedzieć bym nie mógł, i dlatego odczytem takim służyć nie będę mógł. A przytem sądzę, że odczyt na zebraniu plenarnym winienby wygłosić ktoś o głośnem nazwisku w nauce, i z tego powodu już do prelekcji plenarnej się nie nadaję. Poza tem – Szanowny i Drogi Panie Profesorze! – jestem bardzo i bardzo zajęty czem innem: pragnę bezwarunkowo w tem roku wykończyć rozpoczętą przed niemal 30 laty pracę moją o podskarbim Antonim Tyzenhauzie i jego wielostronnej działalności, którą chciałbym przedstawić na naszem podłożu stosunków wewnętrznych Litwy za Stanisława Augusta, gdyż właśnie rok bieżący jest 150tą rocznicą śmierci Tyzenhauza (+1785) (BZNO PSZ, t. 4. List Stanisława Kościałkowskiego…, k. 303–305)[19].

L. Żytkowicz, charakteryzując działalność OW PTH, upatrywał w zdystansowaniu S. Kościałkowskiego niechęci spowodowanej postawą S. Zajączkowskiego, krytycznie oceniającego środowisko wileńskie (Żytkowicz 1986: 21–22)[20]. Listy S. Zajączkowskiego skierowane do K. Tyszkowskiego miały jednak charakter prywatny. Trudno powiedzieć, na ile jego opinie o środowisku przenikały do wilnian, nadwątla-

[19] Referat poświęcony A. Tyznenhauzowi wygłosił na posiedzeniu inauguracyjnym działalność Oddziału PTH w Grodnie w 1935 r., w dzień po zamknięciu zjazdu wileńskiego.

[20] W listach do K. Tyszkowskiego pisał o „miejscowych kołtunach", bezradności organizacyjnej bądź wręcz niechęci współpracy w ramach prac przygotowawczych do zjazdu.

jąc zaufanie do gremiów kierowniczych PTH. Niechęć S. Kościałkowskiego do współpracy z tego powodu sugerowałaby małostkowość wileńskiego nowożytnika. Tymczasem wiele wskazuje na to, iż S. Kościałkowski szczerze pisał do przewodniczącego PTH, uchylając się od referatu z powodów wyłącznie merytorycznych. Jego dorobek naukowy w latach 20. i 30. był nader skromny, dotyczył okresu stanisławowskiego, a najczęściej koncentrował się na popularyzacji *Przeglądów dziejów Polski* (skrypty z wykładów prowadzonych na USB w latach 1924–1928). Przeciągały się też jego badania nad działalnością podskarbiego litewskiego A. Tyzenhauza, którego monografia ukazała się dopiero na emigracji w Wielkiej Brytanii (*Antoni Tyzenhaus podskarbi nadworny litewski*, t. 1–2, Londyn 1970–1971) (*Bibliografia* 2016: 317–322).

Nie znajduje też potwierdzenia postawiona przez L. Żytkowicza teza, jakoby historycy wileńscy byli „o coś urażeni" (Żytkowicz 1986: 22 [658]) i z tego powodu nie wzięli udziału w przygotowaniu jubileuszowego „Kwartalnika Historycznego" z 1937 r. Zamieszczony przez autora fragment z protokołu ZG PTH z 13 III 1937 r.: „Wobec zaszłego nieporozumienia uproszono prof. Ehrenkreutza, aby zaprosił do udziału w księdze historyków wileńskich" – opatrzony komentarzem L. Żytkowicza: „Trudno orzec, o jaką księgę chodziło" – odnosi się właśnie do „KH" R. LI, z. 1–2. Sprawa przygotowań 50-lecia PTH stanęła na ZG już w marcu 1936 r. W toku dyskusji przyjęto, że numer jubileuszowy będzie składał się z tekstów poświęconych historii PTH (w opracowaniu F. Papée, E. Barwiński, T.E. Modelski i K. Tyszkowski), artykułów seniorów (W. Abraham, W. Bruchnalski, A. Brückner, L. Ćwikliński, B. Dembiński i F. Papée) oraz prac przeglądowych dotyczących historiografii polskiej w ostatnim pięćdziesięcioleciu (T. Wałek-Czarnecki, K. Tymieniecki, W. Konopczyński, M. Handelsman, S. Kutrzeba, J. Umiński, J. Rutkowski, M. Kukiel, S. Kot, M. Gębarowicz, A. Birkenmajer). W listopadzie 1936 r. do oddziałów zamiejscowych/uniwersyteckich PTH – a więc i Oddziału Wileńskiego – zamierzano zwrócić się z prośbą o „opinię oraz zaproponowanie tematów i autorów dotąd w programie jubileuszowym nie uwzględnionych do końca bm., by 1 XII można było wysłać zaproszenia dla autorów. Na każdy ośrodek, poza Warszawą, przypada 2 tematy" (APAN PTH, t. 5. Protokół z posiedzenia ZG…, k. 22; tamże. Protokół z posiedzenia ZG…, k. 76). Tymczasem w oficjalnym zaproszeniu nastąpiła drobna zmiana. W przesłanym do kół konspekcie „KH" zapisano: „zagadnienia syntetyczne lub metodyczne w opracowaniu najwybitniejszych historyków polskich /w powyższym programie uwzględnionych (podkr. własne)/, według propozycji ośrodków Uniwersyteckich PTH" (APAN PTH, t. 5. Jubileuszowy ze-

szyt „Kwartalnika Historycznego", k. 78). Kiedy w marcu 1937 r. dokonywano ostatnich korekt i zmian w obsadzie autorów, S. Ehrenkreutz zgłosił uwagę dotyczącą braku reprezentacji wileńskiej. Wskazywał, że USB także posiada wybitnych przedstawicieli nauki i wymieniał m.in. S. Kościałkowskiego. W toku dyskusji wyjaśniło się, że w środowisku historyków wileńskich błędnie odczytano apel ZG PTH i nikogo nie zaproponowano do udziału w jubileuszowym przedsięwzięciu (APAN PTH, t. 5. Protokół z posiedzenia ZG…, k. 95). Wyjaśnienie owego „zaszłego nieporozumienia" było na tyle spóźnione, że nikt z historyków wileńskich nie znalazł się wśród autorów cieszącego się popularnością wydawnictwa („Kwartalnik Historyczny", R. LI, z. 1–2)[21].

Jak wynika z publikacji pozjazdowych, podczas obrad wygłoszono ponad 60 referatów i koreferatów, z czego środowisko wileńskie reprezentowało dziesięć osób, z tych sześć było członkami OW PTH. Referaty wygłosili Jan Adamus (trzy wystąpienia), Ryszard Mienicki (dwa referat), Stefan Ehrenkreutz (reprezentujący zarówno OW PTH, jak i Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie), Iwo Jaworski i Stanisław Zajączkowski. Spoza oddziału wileńskiego referaty przedstawili: Władysław Wielhorski, Antoni Łuckiewicz, Wincenty Hryszkiewicz, Janusz Iwaszkiewicz (szerzej: Czapiuk 2010: 159–168)[22]. Najlepiej zaprezentowali się historycy skupieni wokół seminarium S. Ehrenkreutza w ramach utworzonego w 1934 r., związanego z Wydziałem Prawa i Nauk Społecznych USB, Studium Historii Prawa Litewskiego (zob. Szpoper 2016: 42–43; Filaszkiewicz 2016: 90)[23]. Jako całość środowisko wileńskie wypadło stosunkowo dobrze – pod względem wystąpień porównywalnie z takimi ośrodkami akademickimi, jak Lwów czy Kraków, daleko za Warszawą, ale wyraźnie lepiej niż Poznań czy Lublin.

Należy pamiętać, że zarówno OW PTH, jak i środowisko historyków wileńskich w okresie międzywojennym było w fazie organizacji, nie mogło więc równać się poziomem uprawianych badań z Krakowem, Lwowem czy Warszawą. O słabości środowiska może świadczyć też fakt, że we władzach VI Zjazdu Historyków Polskich Wilno było stosunkowo słabo reprezentowane: na prezesa Zjazdu powołano historyka prawa Stanisława Kutrzebę (Kraków), sekretarzem generalnym Zjazdu został nowożytnik Kazimierz Tyszkowski (Lwów), wśród siedmiu wiceprezesów (Franciszek Bujak –

[21] Wydany dla uczczenia 50-lecia istnienia Polskiego Towarzystwa Historycznego (red. T.E. Modelski), Lwów 1937, 467 ss.

[22] Zob. *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935*, t. 2: *Protokoły,* Lwów 1936.

[23] Do grona współpracowników należeli m.in. J. Adamus, S. Wysłouch, I. Jaworski, S. Zajączkowski, H. Łowmiański.

Lwów, Oskar Halecki – Warszawa, Marceli Handelsman – Warszawa, Stanisław Kętrzyński – Warszawa, Władysław Konopczyński – Kraków, Władysław Semkowicz – Kraków, Kazimierz Tymieniecki – Poznań) tylko Stefan Ehrenkreutz reprezentował Wilno. Podobnie było z przewodniczącymi sekcji: I historii politycznej przewodniczył Ludwik Kolankowski; II historii prawa – Józef Siemieński; III historii społecznej i gospodarczej – Jan Rutkowski; IV historii kultury – Stanisław Kot; V historii wojskowości – Edward Perkowicz; VI nauk pomocniczych historii – Władysław Semkowicz, VII historii starożytnej – Ludwik Piotrowicz; VIII nauczania historii Jan Dąbrowski (Zob. *Pamiętnik* 1936).

W dyskusjach nad przygotowaniem kolejnego Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie, planowanego na maj 1940 r., środowisko historyków wileńskich, poza S. Ehrenkreutzem nie brało udziału, a sam zjazd się nie odbył z powodu wybuchu wojny.

Wnioski

Historycy skupieni wokół Oddziału Wileńskiego PTH nie odegrali większej roli w pracach ZG PTH. Nie wpłynęli też znacząco na rozwój badań poświęconych Europie Wschodniej. Było to wynikiem większego zaangażowania środowiska w działalność Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, realizującego własny program prac nad dziejami Litwy, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wileńszczyzny i Wilna. Z tego kręgu badaczy wyszły liczne publikacje, w tym wydawnictwa źródłowe, a od 1921 r. rozpoczęto druk cieszącego się sporym zainteresowaniem „Ateneum Wileńskiego" (Ilgiewicz 2008: 371–383). W strukturach i władzach TPN odnajdujemy niemal wszystkich historyków USB, a samo Towarzystwo cieszyło się niezwykłą popularnością i prestiżem w środowisku, skupiając w swym gronie blisko czterystu członków. W porównaniu z tak prężnie działającą organizacją OW PTH, pozbawiony własnych środków finansowych, liczebnie skromny, miał niewiele do zaproponowania. Nie był w stanie konkurować programowo z TPN, realizując cele statutowe ZG PTH.

Literatura

Źródła

Dokumenty archiwalne

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas. Archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego (dalej cyt. LCVA AUSB), sygn. F. 175, Ap. I Bb, B. 715. Ehrenkreutz Stefan.

LCWA AUSB, sygn F. 175, Ap. I Bb, B. 788. Zajączkowski Stanisław.

LCVA AUSB, sygn. F. 1135, Ap. 13, B. 379. Korespondencja S. Kościałkowskiego.
Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (dalej cyt. BZNO), rkps. 15369/II. Szkic autobiograficzny napisał Stanisław Zakrzewski, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza 1873–1931, k. 20–21.
BZNO, rkps. 7347/II. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 4: Listy od różnych osób. Litera K. lata 1899–1936.
BZNO, rkps. 7347/II. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 5: Listy od różnych osób. Litery I–O. Lata 1899–1936.
Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Polskie Towarzystwo Historyczne, sygn. I–3 (dalej cyt. APAN PTH), t. 3: Protokoły posiedzeń ZG PTH 1925–1932.
APAN PTH, t. 4: Protokoły posiedzeń Zarządu Głównego PTH 1933–1934.
APAN PTH, t. 5: Protokoły z posiedzeń lwowskich członków Zarządu Głównego PTH 1929–1938.
APAN PTH, t. 6: Protokoły posiedzeń lwowskich członków ZG PTH 1929–1938.
APAN PTH, t. 9: Sprawozdanie ZG PTH. Materiały redakcyjne 1928–1929.
APAN PTH, t. 43: Komisja Dydaktyczna. Projekty regulaminu 1932.
APAN PTH, t. 44: Komisja Dydaktyczna. Korespondencja dotycząca organizacji i działalności Komisji. 1932–1939.
APAN PTH, t. 50: Stała Delegacja Zjazdów. Protokoły, zaproszenia, korespondencja. 1926–1939.
APAN PTH, t. 166: Oddział PTH w Wilnie. Sprawozdania z działalności i kasowe, listy członków, korespondencja.
APAN PTH, t. 98: VI Zjazd w Wilnie. Korespondencja z Oddziałami PTH w sprawach organizacyjnych Zjazdu. 1933–1935.
APAN PTH, t. 99: VI Zjazd w Wilnie. Pisma w sprawach ogólnych, komunikaty. 1934–1935.
APAN PTH, t. 101: Korespondencja w sprawach organizacyjnych (uczestników w Zjeździe, referaty, itp.). H–K. 1934–1936.
APAN, PTH, t. 104: Korespondencja w sprawach organizacyjnych (uczestników w Zjeździe, referaty, itp.) T–Z. 1934–1936.

Dokumenty, druki urzędowe, sprawozdania

Kronika uroczystości zjazdowych, 1936 [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r.*, t. II. Protokoły, Lwów.
Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie urządzonego przez Towarzystwo Historyczne we Lwowie w dniach 4, 5, i 6 czerwca 1900, 1900, t. I: *Referaty*, Kraków.
Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu, 6–8 grudnia 1925, 1927, t. 2: *Protokoły*, Lwów.
Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie, 28go listopada do 4go grudnia 1930 r., 1931, t. II: *Protokoły*, Lwów.
Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935, 1936, t. 2: *Protokoły,* Lwów.
Statut Polskiego Towarzystwa Historycznego, 1925, „Kwartalnik Historyczny", R. XXXIX.
Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Historycznego 1 IV 1936 – 31 III 1937, 1937, Lwów.
Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Historycznego 1 IV 1937 – 31 III 1938, 1938, Lwów.

Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Historycznego 1 IV 1938 – 31 III 1939, Lwów 1939.

Sprawozdanie z działalności Komitetu Gospodarczego VI Powsz. Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 1936 [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r.,* t. II: *Protokoły*, Lwów.

Universitas Vilnensis Batoreana. Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/21, Wilno 1920–1921 i kolejne do 1924–25.

Opracowania

Andrysiak E., 2006, *Alfons Józef Ignacy Parczewski (1849–1933)*, „Biuletyn Szadkowski", t. 6.

Barwiński E., 1937, *Towarzystwo Historyczne 1901–1914*, „Kwartalnik Historyczny", R. LI.

Bibliografia wybranych prac Stanisława Kościałkowskiego i literatury o nim (oprac. M. Kozłowski), 2016 [w:] *Stanisław Kościałkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź.

Biliński P., 2017a, *Działalność Władysława Konopczyńskiego w Polskim Towarzystwie Historycznym (1913–1939)*, „Kwartalnik Historyczny", R. CXXIV, z. 1.

Biliński P., 2017b, *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków.

Buchowski K., 2006, *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku*, Białystok.

Chodynicki K., 1930, *Przegląd badań nad dziejami Litwy w ostatnim dziesięcioleciu 1920–30*, „Kwartalnik Historyczny", R. XLIV, T. I, z. 3.

Czapiuk A., 2010, *Spotkanie historyków w międzywojennym Wilnie. O VI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich*, „Białostockie Teki Historyczne", T. 8.

Dworek R., 1998, *Instytut Europy Wschodniej (1930–1939)*, „Libertas. Kwartalnik Społeczno-Polityczny", nr 12.

Filaszkiewicz O., 2016, *Juliusz Bardach – wileńskie lata* [w:] *Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, red. P. Dąbrowski, D. Szpoper, Gdańsk–Olsztyn.

Galos A., 1990, *Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego* [w:] *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów* red. S.K. Kuczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Gołubiew A., 1962, *Stanisław Kościałkowski (ze wspomnień)*, „Znak", R. XIV(1).

Gumowska E., 1996, *Moje studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego* [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków.

Ilgiewicz H., 2008, *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa.

Ilgiewicz H., 2017, *Dorobek Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w zakresie nauk historycznych (1907–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy", T. 17.

Jasiński K., 1978, *Stanisław Zajączkowski (1890–1977)*, „Zapiski Historyczne", T. 43, z. 4.

[Jaworski I.], 1929, *Wydział prawa i nauk społecznych USB w l. 1919–1929* [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929.

Jurkowski R., 1986, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939. Przyczynek do życia kulturalnego Wilna*, „Zapiski Historyczne", t. 51, z. 4.

Kita J., Stobiecki R., 2000, *Słownik biograficzny historyków łódzkich (Zajączkowski Stanisław Franciszek)*, Łódź 2000.

Konarski S., 1980, *Parczewski Alfons Józef Ignacy* „Polski Słownik Biograficzny", T. XXV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

[Kolbuszewski K, Oko J.], 1929, *Wydział Humanistyczny USB w latach 1919–1929* [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II*: Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno.

Kondracki T., 1990, *Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego* [w:] *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów,* red. S.K. Kuczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kondracki T., 2006, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939*, Toruń.

Konferencje naukowe w sprawie organizacji nauki historycznej w Polsce, 1919–1920, „Przegląd Historyczny", T. 22.

Konopczyński W., 1920, *Nauka polska na terenie międzynarodowym*, „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój", R. 3.

Kornat M., 2000, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny", R. CVII, nr 3.

Kot S., 1929, *O biografię polską*, „Pamiętnik Warszawski", z. 2.

Krakowska szkoła historyczna a Polskie Towarzystwo Historyczne. Studia historiograficzne, 2017, red. P. Biliński, P. Plichta, Warszawa–Kraków.

Kronika, 1925, *Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie".

Kronika IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925, 1925, „Kwartalnik Historyczny", R. XXXIX, z. 4.

Kronika VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 roku, 1935, „Kwartalnik Historyczny", R. XLIX, z. 1–2.

Kutrzeba S., 1916, *Organizacja naszej pracy historycznej*, „Kwartalnik Historyczny", R. XXX, z. 1–4.

Laval P., 1996, *Katedry Historii Uniwersytetu Stefana Batorego* [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków.

Manteuffel T., Serejski M.H., 1957, *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1956*. „Przegląd Historyczny", R. XLVIII, z. 1.

Modelski T.E., 1937, *Towarzystwo Historyczne 1914–1924,* „Kwartalnik Historyczny", R. LI.

Opatrny J.W., 1930, *Nauczanie historii a nauka* [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930*, t. I: *Referaty*, Lwów.

Otwarcie zjazdu (przemówienie S. Zakrzewskiego), 1936 [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r.*, t. II: *Protokoły*, Lwów.

Papée F., 1937, *Towarzystwo Historyczne 1886–1900*, „Kwartalnik Historyczny", R. LI.

Pisulińska J., 2020, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936) i jego uczniowie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki", T. 65.

Rutkowski J., 1920, *Praca naukowa na prowincji*, „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój", R. 3.

Rutkowski T.P., 2009, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1945–1958. Zarys dziejów*, Toruń.

Samsonowicz H., 1990, *Wokół idei i koncepcji Polskiego Towarzystwa Historycznego* [w:] *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów,* red. S.K. Kuczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Semkowicz W., 1920, *Organizacja pracy naukowej*, „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój", R. 3.

Sierżęga P., 2007, *„Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne" (1933–1939)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku,* t. V, red. J. Maternicki, L. Zaszkilniak, Rzeszów.

Sierżęga P., 2011, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów.

Sierżęga P., 2020, *Z dziejów czasopiśmiennictwa okresu międzywojennego. „Ateneum Wileńskie" 1923–1939*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej", T. XXIII, z. 3 (59).

Sprawy Towarzystwa, 1924, „Kwartalnik Historyczny", R. XXXVIII.

Sprawy Towarzystwa, 1925, *Oddział Wileński Polskiego Towarzystwa Historycznego*, „Kwartalnik Historyczny", R. XXXIX.

Stanisław Zajączkowski. Rzut oka na działalność naukową w 70-lecie urodzin, 1961, „Rocznik Łódzki", t. 4 (7).

Stępnik A., 1990, *Historia regionalna i lokalna w Polsce 1918–1939. Badania i popularyzacja*, Warszawa.

Szpoper D., 2016, *Pro memoria. Profesor Stefan Ehrenkreutz – w siedemdziesiątą rocznicę śmierci (1880–1945)* [w:] *Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwerystetu Stefana Batorego w Wilnie*, red. P. Dąbrowski, D. Szpoper, Gdańsk–Olsztyn.

Święcicki A., 1996, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego i jego spuścizna* [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków.

Tracz B., 2013, *Krakowski Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego i jego członkowie 1913–1945*, Kraków.

Tyszkowski K., 1937, *Polskie Towarzystwo Historyczne 1925–1936*, 1937, „Kwartalnik Historyczny", R. LI.

Tyrowicz M., 1937, *PTH na półwiekowym etapie rozwoju*, „Przegląd Powszechny", R. LIV.

Wniosek J.W. Opatrnego, 1930 [w:] *Pamiętnik V Powszechnego*, t. II: *Protokoły*, Lwów 1930.

Zamorski K., 2020, *Przez profesjonalizację do międzynarodowej ekumeny historyków. Historiografia polska na międzynarodowych kongresach nauk historycznych w latach 1898–1938*, Kraków.

Żytkowicz L., 1975, *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1940* [w:] *Z dziejów nauki polskiej. Księga pamiątkowa TNT 1875–1975*, Warszawa.

Żytkowicz L., 1986, *Wileński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego 1925–1939*, „Zapiski Historyczne", T. LI, z. 4.

Branch of the Polish Historical Society in Vilnius (1925–1939)

Abstract

After regaining independence, historians associated in scientific societies operating in the partitioned regions faced the challenge of their reorganization. It was the Historical Society, established in Lviv in 1886, which was the most important of these, above all bringing together all representatives of Klio. The adoption of a new statute by the Historical Society in 1924 and the changing the name into the Polish Historical Society, not only led to the unification of the institution, giving it a nation-wide character, but also regulated the principles of establishing branch offices. One of them, focused around the reactivated Stefan Batory University, was the branch of Polish Historical Society in Vilnius. The characteristics of its activities allow us to define the role that the Vilnius community played in the dissemination of knowledge, as well as to define the place and its rank in the structure of the Society. In the interwar period, the branch of the Polish Historical Society in Vilnius did not show much scientific activity. The focus was almost exclusively on the implementation of the statutory objectives, which was manifested in the organization of scientific meetings and participation in the General Meetings of Polish Historians, of which the most important for the local community was the Congress in Vilnius organized in 1935. Locally, the Society of Friends of Sciences in Vilnius, operating from 1907, enjoyed greater popularity, involving both the university community and local archivists, as well as librarians and history enthusiasts.

Key words: Stefan Batory University in Vilnius, Vilnius Branch of the Polish Historical Society